

Д-р. Маріо БРОДЖІ,
м. Цюріх,
Швейцарія

ВИЗНАННЯ

ФЕДІР ГАМОР – ВИЗНАЧНИЙ ОХОРОНЕЦЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПАДЩИНИ БУКОВИХ ЛІСІВ

Знаменитий швейцарський вчений-еколог, експерт Ради Європи, директор Швейцарського федерального науково-дослідного інституту лісових, снігових та ландшафтних досліджень WSL (1997-2004 рр.), доктор природничих та технічних наук, професор Віденського університету Маріо Броджі є автором серії блискучих статей, опублікованих в інтернеті (<http://mariobroggi.li/menschen/>), про найвідоміших у Європі особистостей у сфері охорони природи. Чергова з них (серпень 2018 р.) присвячена життєдіяльності нашого земляка – Федора Гамора доктора біологічних наук, професора, багатолітнього директора Карпатського біосферного заповідника (1987-2013 рр.), автора «революційної» на той час ідеї про занесення букових пралісів Карпат до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

«Неповторне враження від могутніх карпатських лісів, зумовлене їхньою природністю та спокоєм, можна отримати лише слухаючи гуркотіння гірських струмків і вітру, що де-не-де переривається віддаленим тріском падаючого лісового велетня. Це враження є незабутнім»

Конрад Рот

ПЕРЕДІСТОРІЯ З КІЛЬКОМА ВИПАДКОВОСТЯМИ

Мені подобаються праліси – ліси, яких не торкнулася людина своєю господарською діяльністю. Навіть у наших широтах дерева можуть вирости до велетенських розмірів. Але, як правило, ми не надаємо їм такої можливості, і тому у нас не збереглися праліси на значних площах. Тим паче букові праліси, хоча ця деревна порода є найбільш поширеною у Швейцарії. У наших гірських лісах є лише кілька дрібних хвойних насаджень, які ми щедро називаємо пралісами. Також ми маємо лише кілька дуже старих дерев. Я хотів би дати кожному з них відповідне ім'я – настільки унікальними виглядають ці дерева. Вони абсолютно не мають нічого спільного з іншими насадженнями, що були сформовані шляхом послідовного відбору «дерев майбутнього». Але при цьому, в пралісах також присутні дерева з прямими, очищеними від гілок, могутніми стовбурами, які сформувалися без господарського догляду.

ДАВНІША ЗГАДКА ПРО КАРПАТСЬКІ ПРАЛІСИ

У середині 1980-х років тодішній міський лісничий міста Цюріха Андреас Шпайх (Andreas Speich) прийшов до ідеї перетворити на праліс міський ліс Сільвальд, площа якого становить близько 1000 га. Це означало припинення лісокористування в цьому лісі. Цюріхський Сільвальд – це близький до природнього буковий ліс. Мені дозволили взяти на себе управління цим проектом. У цьому контексті ми

спочатку хотіли дізнатися, як виглядає буковий праліс. Найближчі приклади таких лісів ми знайшли в Чехословаччині. Дослідники пралісів Штефан Корпель (S Stefan Korpel) та Едуард Пруса (Eduard Prusa) презентували нам результати досліджень в цих лісах. Так ми вперше дізналися, що бук у віці 300 років може мати ще один ривок в рості, тоді як згідно наших таблиць ходу росту вік рубки бука становить 120 років.

У ході нашого проекту в Сільвальді тодішній керівник відділу у WSL доктор Гайнц Каспер (Heinz Kasper), що став пізніше лісничим в кантоні Аргау (Aargau), знайшов статтю про праліси на території колишньої Східної Чехословаччини. Швейцарський лісовий інженер Конрад Рот (Conrad Roth), що пізніше став лісничим у Цолікгофені (Zofingen AG), займався пошуками резервів лісу для однієї лісоторгівельної фірми. Такі лісові площі він знайшов у долині річки Боржава, територія якої до 1938 року входила до складу Чехословаччини. Будучи надзвичайно враженим тим, що побачив, у 1932 році, він опублікував статтю у Швейцарському Лісовому Журналі. Її потім і розшукав Гайнц Каспер. Після 1938 року боржавські праліси перейшли до Угор-

FEDIR HAMOR wurde in Transkarpatien geboren, er stammt also aus dieser Gegend der grossen Urwälder. Seine Eltern waren bäuerlicher Abstammung in dieser abgelegenen Region. Er begann seine berufliche Laufbahn in einem staatlichen Forstunternehmen als Förster, bevor er in die biologische Fakultät der Universität Ushgorod wechselte, wo er sein Studium im Jahre 1974 abschloss. Neben der praktischen Arbeit arbeitete er für sein Biologie-Doktorat mit Abschluss im Jahre 1980.

Fedir Hamor ist eine Lichtgestalt des europäischen Waldschutzes.

ФЕДІР ГАМОР народився 28 березня 1951 року в селі Верхнє Водяне Рахівського району Закарпатської області. Таким чином він походить з цієї області – області великих пралісів. Його батьки були селянського походження. Свою професійну кар'єру розпочав Федір Гамор у державній лісовій компанії, а потім став студентом біологічного факультету Ужгородського університету, де завершив своє навчання у 1974 ро-

ці. Спочатку працював знову у тій же лісовій компанії, а потім став першим секретарем комітету комсомолу Рахівського району та працював у великому сільськогосподарському підприємстві. Окрім цієї своєї практичної роботи, був аспірантом-біологом та захистив дисертацію у 1980 році.

Федір Гамор – це світило європейської охорони лісів.

Карстовий міст – символ Малої Угольки; високий запас відмерлої деревини є характерною ознакою пралісів; до пралісових ділянок можна доїхати на радянських військових машинах; у пралісі кидаються в очі дерева з прямими стовбурами

щини, після Другої світової війни – до Радянського Союзу, а в 1991 році – до незалежної України. Тільки протягом ХХ століття цей куточок Європи, що зараз є Закарпатською областю України, змінював свою державну приналежність шість разів (Австро-Угорська імперія, Угорська Радянська Республіка, Чехословаччина, незалежна Карпатська Україна, Королівство Угорщина, Радянський Союз, Україна).

Спіраючись на цю згадку Конрада Рота, ми попросили відомого польського професора лісового господарства Анджея Яворського з Кракова, щоб він з'ясував, чи є ще праліси в Українських Карпатах. Він налагодив зв'язок з університетом у Львові, а саме із завідувачем кафедри урбо-екології професором Володимиром Кучерявим. Останній підтвердив те, що праліси все ще існують, запросив нас до України та організував добре завантажену екскурсійну програму по українських пралісах.

Так, з 14 по 19 червня 1994 року, ми, 14 учасників екскурсії (8 швейцарців, 3 австрійці та 3 громадяни Ліхтенштейну) подорожували зі Львова до пралісу в Стужиці, що розташований на прикордонному трикутнику Словаччина-Польща-Україна, потім до Боржави, де відвідали гору Стій (1679 м н.р.м.), та до Угольського пралісу. Останній виявився найбільшим кластером букового пралісу в Європі. Хоча ми часто сильно запізнювалися через надзвичайно погані дороги, нас завжди очікував привітний прийом.

Експертиза на отримання Європейського диплома, що проводилася за участі доктора Жана-П'єра Ріба (з біноклем), керівником Відділу охорони природи Ради Європи;

урядова делегація з Ліхтенштейну у Східних Карпатах разом з Федором Гамором; святкування 550 років м. Рахова під музичний супровід трембіти – гуцульського духового інструменту; екскурсія в Угольку під час конференції в Мукачево у товаристві співробітників Сільвальду; сільська архітектура, що нагадує Центральну Європу близько 70 років тому; ще одна характерна ознака пралісів – «підняті» дерева, що виростили на відмерлій деревині; співпраця між WSL та КБЗ з метою моніторингових досліджень; Федір ГАМОР та Маріо БРОДЖІ на контрольній ділянці в Угольці

Таким чином, ми налагодили багато контактів з місцевими лісовими службами та політичними представниками, та серед них не було представників Карпатського біосферного заповідника.

Наша екскурсія до Польщі та України була організована фірмою SIPRA-International. Ця фірма зацікавилася пропагуванням Альпійської конвенції для інших гірських систем, в тому числі й у Карпатах. Ми повернулися з цієї сповненої пригод екскурсії переповнені враженнями, і разом з нашим тесінським колегою доктором Роберто Буффі опублікували статтю у Швейцарському Лісовому Журналі. Стаття Конрада Рота, що була опублікована в цьому ж журналі в 1932 році, і стала причиною цього всього.

КАНДИДАТ ДЛЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДИПЛОМА У 1996 РОЦІ

Другим збігом була моя участь у природоохоронних заходах Ради Європи. У той час я був одним з рецензентів для Європейського диплома Ради Європи. На конференції щодо можливого розширення Національного парку Баварського лісу я, як доповідач, сидів поруч зі своїм багаторічним знайомим доктором Жан-П'єром Ріба, головою Департаменту збереження природи Ради Європи. За цієї нагоди він розповів мені про кандидатуру Карпатського біосферного заповідника з його пралісами на отримання Європейського диплома, хоча на той час Україна ще не була членом Ради Європи. Я розповів йому, що відвідав частини цього заповідника в 1994 році і що тоді я не запропонував провести необхідну експертизу. Цю експертизу ми провели разом з доктором Жан-П'єром Ріба у період з 3 по 9 вересня 1996 року. Так, 4 вересня 1996 року в Мукачеві я вперше зустрів доктора Федора Гамора, директора Карпатського біосферного заповідника. Ми відвідали різні частини заповідника (загальна площа 38930 га, з яких близько 14600 га були вказані як праліси), Черногору та найвищу точку – гору Говерлу висотою 2061 м н.р.м.

Після цієї експертизи я попросив українських експертів на чолі з професором Юрієм Шеляг-Сосонком підготувати звіт про українські праліси, який би дозволив нам отримати попереднє уявлення. Відповідно до цього звіту в Україні ще мало бути понад 25 тис. га пралісів, переважно у зоні букових лісів Закарпаття. Після позитивної експертизи, у 1997 році, Карпатський біосферний заповідник було нагороджено Європейським дипломом. У серпні 1997 року делегація з Ліхтенштейну відвідала Рахівський район з ме-

тою налагодження співпраці і зв'язок з доктором Федором Гамором відтоді не втрачався. У кінці вересня того ж року група експертів Ради Європи, до якої я теж входив, вивчала можливості екологічного туризму в ландшафтному парку Стужиця і наприкінці відвідала у Рахові конференцію «Міжнародні аспекти вивчення та збереження біорізноманіття Карпат», яку організував Федір Гамор з нагоди святкування 550-річчя міста Рахів.

Я мав право провести експертизу для поновлення Європейського диплома, яка відбулася з 17 по 21 червня 2001 року. Поновлення диплома кожні 5 років сприяє подальшому проведенню заходів щодо збереження довкілля. У 2001 році також було відвідано моніторингові ділянки, закладені в Угольському пралісі в рамках співпраці між Швейцарським федеральним інститутом лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL) та Карпатським біосферним заповідником. Поїздку до Чорногірського масиву довелося перервати через сильну повінь на території водозбору Тиси. На той час територія Карпатського біосферного заповідника зросла до 53 630 га, з яких 90% вкриті лісом. Зі створенням у 2000 році Ужанського національного природного парку Стужицю було відокремлено (всього 4 000 га). Що стосується українських категорій захисту, то необхідно враховувати, що національний парк відповідає V категорії МСОП і, таким чином, не прирівнюється до II міжнародної категорії. З іншого боку, біосферний заповідник здійснює більш жорстку охорону, ніж національний парк. Наприклад, у біосферному заповіднику заборонено полювати, а у його ядровій зоні повністю заборонено лісокористування.

СПІВПРАЦЯ WSL ТА КБЗ

Третій збіг мав місце в другій половині 1997 року, коли мене було затверджено на посаду директора Швейцарського федерального інституту лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL), що в Бірменсдорфі (Цюрих). Дослідження пралісів займають тут важливе місце. У 1999 році це переросло у співпрацю між WSL та Карпатським біосферним заповідником (КБЗ). З того часу спільні дослідження у закарпатських букових пралісах з метою порівняння їх до швейцарських природних букових, особливо в Сільвальді, є обов'язковими.

Кульмінацією цієї плідної співпраці за часів мого директорства стала публікація в 2003 році природознавчого путівника по Карпатському біосферному заповіднику, що вийшов німецькою та українською мовами, та організація

міжнародної конференції «Природні ліси в помірній зоні Європи – цінності та використання» у жовтні 2003 р. в Мукачеві. Конференція нараховувала близько 200 учасників з 26 країн, які таким чином проявили свій великий інтерес до теми природних і незайманих лісів Європи. Однією з причин такої високої чисельності, можливо, була екскурсія до мало-відомих закарпатських пралісів. Станом на сьогодні ці ліси перетворилися на мекку для багатьох дослідників пралісів.

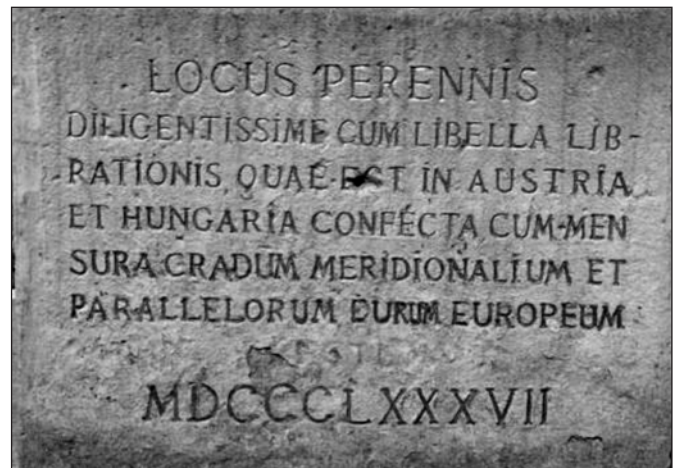
Співробітниця WSL Бригітта Коммармот тривалий час віддала цією співпрацею. Наслідком конференції в Мукачеві стало висунення кандидатури (разом зі Словаччиною) для Світової букової спадщини ЮНЕСКО, яка була одобрена у 2007 році, а в 2011 році розширена за рахунок букових лісів Німеччини та інших європейських країн в 2017 році. На щастя, голландський колега Петер Вен та німець Ганс Дітер Кнапп, тодішній директор Міжнародної академії охорони природи у Вільмі, а також П'єр Ібіш з Еберсвальде також зацікавилися цими пралісами. П'єр Ібіш та його команда нарешті допомогли зосередитися на планах управління Карпатського біосферного заповідника.

НІБИ ДАЛЕКО ВІД ЗАХОДУ, АЛЕ НАДЗВИЧАЙНО БЛИЗЬКО У БАГАТОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ

Тут необхідно зазначити певні особливості Закарпаття. Тут, на крайньому Заході України, а з перспективи Києва – за Карпатами, на території 12 777 км² проживає близько 1,3 млн осіб. Низовинні території тут дуже густо заселені. Головним містом є університетське місто Ужгород з населенням в 120 тис. осіб, а Рахів є воротами до Карпат. Найважливішими ресурсами є деревина та мінеральна вода. Ліс вкриває тут 694 тис. га, таким чином лісистість території Закарпаття становить більше 50%. Близько 2/3 лісів є листяними. За часи Радянського Союзу Закарпаття було важливим курортним регіоном з багатьма так званими санаторіями, які приймали гостей з різних куточків – від балтійського регіону до Уральських гір.

Цей регіон характеризується не лише закладеним (промаркованим) за Габсбургів Географічним центром Європи, але і різноманітним поєднанням побуту та традицій Центральної та Східної Європи.

У цьому прикордонному регіоні, поряд з російськими іммігрантами, проживають національні меншини болгарів, румунів, угорців та словаків. Ці етнічні групи проживають

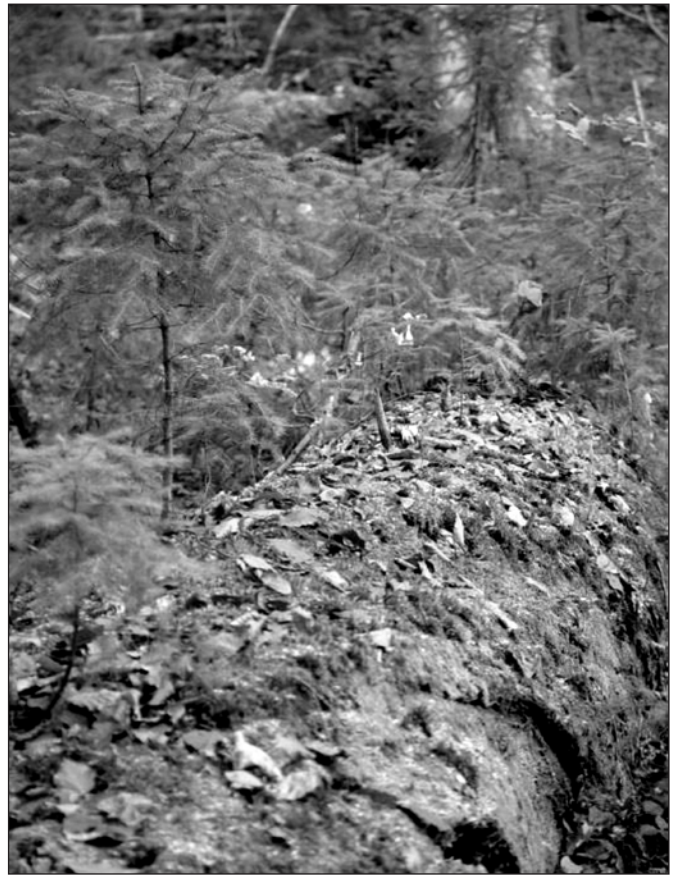
у цьому гірському регіоні разом з місцевим гірським населенням лемків, бойків та гуцулів, останні зосереджені довкола Рахова та використовують території, розташовані високо в горах, чим спричинили зниження верхньої межі лісу. Їхнім класичним інструментом є трембіта – гуцульський духовий інструмент довжиною до трьох метрів, чимось схожий до альпійського рогу (музичний інструмент альпійського регіону), музика якого лунає під час вигону та спуску домашніх тварин з полонини.

У деяких населених пунктах можна побачити вражаючі дерев'яні церкви. Більше того, багато сіл мають класичну карпатську дерев'яну архітектуру. Що стосується сільського господарства, то тут все ще можна побачити форми господарювання, що нагадують Центральну Європу 50 – 70 років тому.

КАРПАТСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК

Карпати, разом з Альпами та Балканами, представляють собою регіони Європи з найвищим біорізноманіттям. Охороняти природу тут почали на початку ХХ століття, коли були створені дві заповідні території у Чорногірських та Марамороських Карпатах. У 1958 році було створено перший заповідник (територія з більш суворим режимом охорони), площа якого становила 12 тис. га. У 1992 році цей заповідник, площа якого вже становила 53 630 га, було включено до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Близько 20 000 га становили праліси, а інші близько 32 000 га є власністю заповідника.

Заповідник складається з п'яти кластерів, що представляють собою гірські масиви, та трьох відокремлених природоохоронних територій, серед них і відома Долина нарцисів. Крім ядрової зони, до складу заповідника входять також буферна зона та зона антропогенних ландшафтів, а також зона регульованого заповідного режиму. До складу зони регульованого заповідного режиму входять території, що потребують проведення певних господарських за-

**Пам'ятник Географічного центру Європи та надпис на ньому;
Федір ГАМОР під час екскурсії;
типовий показник пралісу;
нове життя на відмерлому дереві;
смереково-ялицево-буковий ліс у Чорногорі**

Карпатська дерев'яна архітектура у населених пунктах; свідок сивої минувшини – дерев'яна церква

ходів для того, щоб зберегти їх теперішній стан. Ядрова зона складає 31% площі території заповідника.

На території заповідника знаходиться значна кількість дворогощарств; села розташовані за його межами. Карпатський біосферний заповідник став домівкою для 1349 видів судинних рослин, 307 видів хребетних, з яких 66 видів ссавців, 193 види птахів, 9 видів рептилій, 13 видів амфібій та 25 видів риб. Поміж цих видів тварин і рослин є також і ендеміки, тобто такі, які можна зустріти тільки тут.

Старовікові букові ліси Угольського масиву зі своєю площею 8 800 га представляють найбільший пралісовий кластер цього виду. Разом з деякими іншими реліктовими лісами у Словаччині у 2007 році цей об'єкт було внесено до Світового спадку ЮНЕСКО, що є особливою нагородою, але покладає також і ряд обов'язків.

ПРОФЕСОР ФЕДІР ГАМОР

Федір Гамор народився 28 березня 1951 року в селі Верхне Водяне Рахівського району Закарпатської області. Таким чином він походить з цієї області – області великих пралісів. Його батьки були селянського походження. Свою професійну кар'єру розпочав Федір Гамор у державній лісовій компанії, а потім став студентом біологічного факультету Ужгородського університету, де завершив своє навчання у 1974 році. Спочатку працював знову у тій же лісовій компанії, а потім став першим секретарем комітету комсомолу Рахівського району та працював у великому сільськогосподарському підприємстві. Окрім цієї своєї практичної роботи, був аспірантом-біологом та захистив дисертацію у 1980 році.

У 1987 році його запросили зайняти пост директора Карпатського біосферного заповідника, який він крок за кроком розширював, реорганізовував, посилював його наукову діяльність та сприяв міжнародному визнанню. Питання заповідної справи, охорони біорізноманіття він також вирішував на місцевому та регіональному рівнях, у тому числі разом зі своїм словацьким колегою доктором Іваном Волощук, колишнім директором Національного парку «Високі Татри» і президентом Карпатської асоціації національних парків і природоохоронних територій, теж вихідцем із Рахівського району; приймав участь в роботі Карпатської конвенції.

Сталий розвиток гірських територій має особливе значення для Федора Гамора. Він працював над мораторієм на суцільні рубки в Українських Карпатах. Для заповідника розвинув відповідну інфраструктуру – Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, інформаційний центр у Долині нарцисів та інформаційний центр у Географічному центрі Європи. У 1993 році він ініціював випуск журналу «Зелені Карпати» та «Вісника Карпатського біосферного заповідника» (2006). За свою природоохоронну діяльність отримав багато українських нагород, є професором та членом Екологічної академії наук України, а також почесним жителем міста Рахів.

Які найбільші заслуги Федора Гамора з міжнародної точки зору? Це – привернення уваги до пралісів Закарпаття та їх збереження за надзвичайно складних політичних та економічних умов. З 1991 року Україна зіткнулася зі швидкими та різкими політичними та економічними змінами. Деколективізація сільського господарства та загальний колапс промисловості призвели до різкого зростання рівня безробіття. Багато гірських пасовищ стали закинутими, туризм розвивався неконтрольованим шляхом, моніторинг з боку державних структур послабився, а також знизилася якість їх послуг. Тільки в Рахові перестали функціонувати чотири важливі підприємства, а тисячі людей втратили роботу.

Це призвело до неконтрольованої вирубки лісів та мародерства. Віддалене та важкодоступне місцерозташування пралісів мало позитивний вплив на їх збереження. Організація заповідника працювала ніби на острові і сталий розвиток, що був метою заповідника, був надзвичайно важким завданням. За цих умов довелося працювати Федору Гамору. З метою збереження Карпат у 1998 році виникла «Карпатська екорегіональна ініціатива». У 2003 році таку саму мету було підтримано у Києві і підписано Конвенцією про захист та сталий розвиток Карпат.

З отриманням Європейського диплома у 1997 році та пізнішим його повторним врученням, а також із визнанням букових лісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, Федору Гамору вдалося домогтися міжнародного визнання для своєї заповідної території. Таким чином, Федір Гамор зберіг та захистив європейську коштовність – унікальні букові ліси. Після всіх політичних змін він звернувся до міжнародної спільноти, зазнав в цьому успіху, та надалі підтримує тісні контакти. Федір Гамор – світило європейської лісової охорони.

Переклад з німецької мови Наталії РЕГУШ